

A szellemi tőke szerepe a várossá nyilvánításokban

Bevezetés

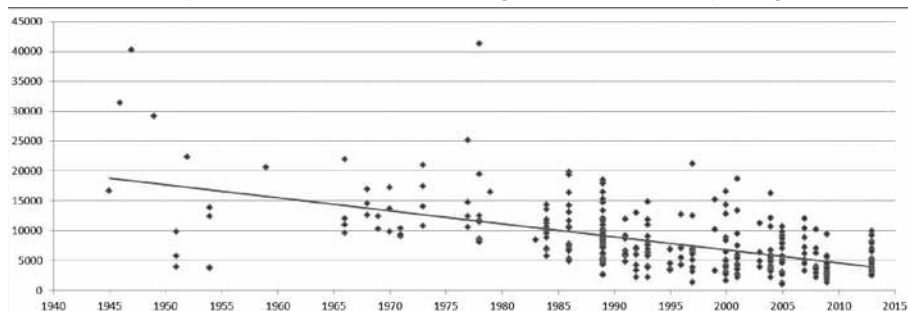
A város az egyik legősibb és legkomplexebb a társadalom térhez kötődő innovációi közül. Meghatározásáról, fogalmáról, annak térbeli és időbeli változásáról köteteket írtak és írnak még ma is, hiszen térben és időben folyamatosan változó jelenségről van szó. Létezik-e bármilyen közös vonás a hat állandó lakossal rendelkező horvátországi Hum, és a közel 41 millió főnek orthont adó pakisztáni Karachi, illetve Párháza és Budapest között? (Az előbbieket a világ, míg utóbbiak hazánk legkisebb és legnépesebb városai.) Mérettől, pozíciótól függetlenül mindannyian városnak neveztetnek. A helyben lakók nem értékelik lényegbevágó kérdésként, hogy milyen típusú településen élnek mindennapjaikat, ez a probléma sok esetben csak elvi jelentőségű, pusztán a kutatók számára jelent gondot. Vannak azonban olyan országok – és hazánk is ilyen –, ahol nemcsak a társadalomtudományi fogalomalkotás, hanem a jog szilárd alapjain álló közigazgatás is kénytelen meghatározni a városok fogalmát. A városok és közösségek elkülönítésére különböző gyakorlatok alakultak ki Európa-szerte (Kocsis, 2008). Magyarországon az eljárás még mindig amolyan posztfeudális felhangokkal színesített: ahogy régen a királyi hatalom joga volt odaítélni a városi privilégiumokat, napjainkban az immár csak címként impozáns városi rangot az ország államfője adományozza. Történetileg gyakran volt szerepe a helyi polgárok küzdelmének, vagy a hatalmasok kijárásának, a szakmai értékelésen túl napjainkban is különböző csoportok igyekeznek hozzájárulni a sikerhez. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy néhány szempont mentén körüljárjuk, hogy a folyamatban, amelyet várossá nyilvánításként ismer a szakma és az érdeklődő(bb) (nagy)közönség, milyen szerepe van a helyi értelmiségnek, tágabban, a városjelölt közösségek szellemi tőkéjének.

Rövid áttekintés a várossá nyilvánítás folyamatáról

Az, hogy napjainkban a városok számának növekedése még mindig jellegzetes térfolyamat Magyarországon, voltaképpen történeti okokra vezethető vissza. Magyarországon az urbanizációt nyugodtan nevezhetjük megkésettnek (*Konrád és Szelényi, 1971*), az ország városodásának és a települések városiasodásának üteme elmaradt a nyugat-európai centrumokétól. Ennek egyik oka, hogy a polgári közigazgatásra történő áttéréskor a kisebb méretű és sajátos hazai várostípusnak tekintett mezővárosok zömét (mintegy 700-at a történelmi Magyarországon) megfosztották rangjától, majd szinte a 20. század egészén is végigvonul a városokkal szemben támasztott szigorú kritériumrendszer, amely fékezi a várossá válást. A szocialista település- és térpolitika eszközként használta a korlátozott városodást saját gazdasági és politikai céljainak eléréséhez. Ennek eredményeképpen a rendszerváltás hajnalára olyan mértékű igény halmozódott fel a várossá válásra, hogy 1989-ben egyetlen évben seregnyi (41) városiasodott településnek megadták e címet – remélve, hogy ezzel sikerül kiegyenlíteni a jogi és a funkcionális értelemben vett városok közötti diszharmoniót.

Az 1990-es önkormányzati törvény új helyzetet teremtett. Egyik leglényegesebb momentum az új szabályozásnak az lett, hogy a település közössége maga kezdeményezhette a várossá válást, amennyiben már nagyközségi címmel rendelkezett. Az 1996. évi terület-szervezési eljárásról szóló törvény is megerősítette ezt, így a várossá nyilvánítások egyetlen „kemény” kritériumaként a nagyközségi cím birtoklását szabta meg, míg szabadon alakítható és értelmezhető sarokpontként a jelöltektől még a fejlettséget, illetve térségi szerepek gyakorlását várta el. Ez a helyzet jelentős áttörést hozott: a városi cím ugyan a megelőző évtizedekhez képest mérsékeltebb előnyökkel járt, de azért így is megérte – elsősorban és döntően inkább „puha” (presztízs, érdekartikulációs képesség, hírnév stb.), mint kemény (vagyis közvetlen anyagi) szempontok szerint (*Pirisi és Trócsányi, 2009*), ÍGY A VÁROSOK KÖRE DINAMIKUSAN BŐVÜLNI KEZDETT (1. ÁBRA).

1. ábra Várossá nyilvánított települések népességszáma 1945-től napjainkig

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

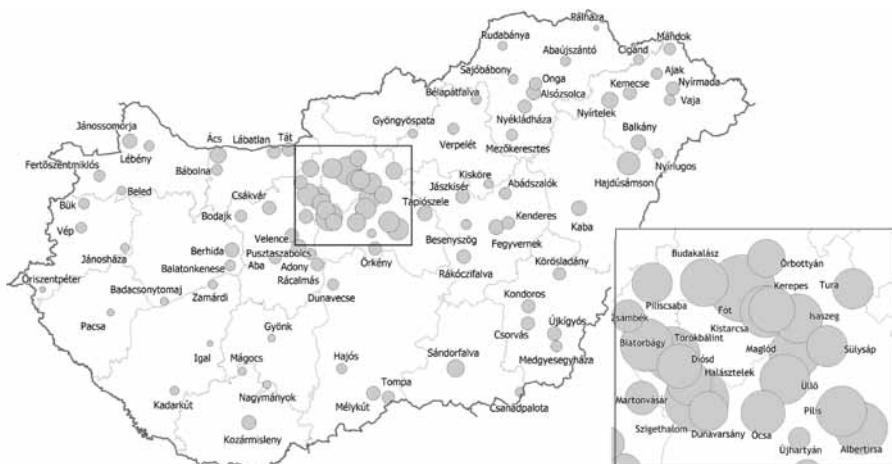
A városállomány felduzzadása kiváltotta a várossá nyilvánítással foglalkozó reflexiók megszaporodását is. Ezek hozzáállása rendszerint a *Babus Endre* által az 1997-ben várossá nyilvánítás kapcsán megjelent cikkének címével – *Felsodort faluk* – fémjelvezhető. Szórványosan ugyan már korábban is megjelentek ilyen publikációk (*Csapó és Kocsis*, 1997; *Szigeti*, 1998; *Kiss*, 1998), majd kezdett kibontakozni az a polémia, hogy mennyire is tekinthetők városnak az újonnan kinevezettek (*Dövényi*, 2006; *Beluszky és Györi*, 2006), illetve mind a mai napig rendszeresek az egyes várossá nyilvánított településeket elemző írások (*Nagyvárad* és *Szebényi*, 2008; *Nagyvárad* et al, 2009; *Kristóf*, 2014; *Kiss, Tiner és Michalkó*, 2012). Az igazi diskurzus, amelyben már megfogalmazódott a várossá nyilvánítási rendszer reformjának igénye, a Területi Statisztika hasábjain bontakozott ki 2008-2009-ben. Mindközben az illetékes minisztérium 2007-ben saját koncepciót is készített az önkormányzati rendszer átalakítására (ÖTM, 2007), kitérve a várossá nyilvánítás szabályozására, amely a lehetőségek szűkítését vetítette előre.

A 2010-ben megalakuló kormány azonban nem teljesen azon az úton indult el, amit a szakértők többsége várt. Egyfelől felfüggesztették a folyamatot mindaddig, ameddig a tervezett teljes közigazgatási reform le nem zárul, másfelől azonban a megszülető szabályozás csak egyetlen apró, de lényeges változtatást hajtott végre. A 2013. január 1-jével hatályba lépő rendelet (104. § (1)) úgy fogalmaz, hogy: „Városi cím adható annak a községi önkormányzatnak, amely térségi szerepet tölt be, és fejlettsége eléri az átlagos városi szintet.” A változás tehát az lett, hogy immár községek is aspirálhatnak a városi rangra. A nagyközségi belépő eltörlése új helyzetbe hozott néhány fejlett és térségi szereppel rendelkező települést, orvosolta a korábbi igazságtalanságot. Ezzel időben kitolódott egy lassan lezáródónak látszó folyamat, hiszen a várossá nyilvánítások 2000-es évekbeli robbanása olyan sebességgel emésztette fel a nagyközségi állományt, hogy abban az ütemben alig 2010 után egy intenzív ciklus „nyugvópontra” juttathatta volna e kérdést. 2013-ban az is bebizonyosodott, hogy a gyakorlatban is van lehetőség községek számára sikerrel pályázni, a 18 új városból három már e csoportba tartozott.

Az értelmiség helye az új városokban – statisztikai megközelítésben

Vizsgálatunkban az elmúlt 10 évben várossá nyilvánított településeket vizsgáltuk részletesen. Közel száz (95) településről van szó, amelyek együttes népessége mintegy 550 ezer fő volt 2011-ben. Ez azt is jelenti, hogy mivel a városainkra is jobbára természetes fogyás, és különböző okokból (szuburbanizáció a nagy-, interregionális elvándorlás a kisvárosoknál) vándorlási veszteség a jellemző, a várossá nyilvánítások, azaz a formális urbanizáció által létrejött népességnövekedés a hazai urbanizáció lényegében egyetlen jelentős komponense. A legnagyobb új városok lélekszáma megközelíti a 20 ezer főt (Fót, Szigethalom), a legkisebbek viszont a 2000 főt sem érik el (Gyöngyös, Pácsa, Igal, Óriszentpéter, Pálháza), így a vizsgált minta átlagos népessége 5700 fő.

2. ábra A vizsgált időszakban várossá nyilvánított települések és népességük

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

Az új városok területi eloszlása közel sem egyenletes, és ez a tényező számos kvalitatív mutatóra is jelentős hatással lesz. 24 település, a minta mintegy negyede Pest megyében található. Ezek Újhartyán kivételével valamennyien a szuburbanizáció kedvezményezettjei, dinamikus növekvő települések. Ne gondoljuk ugyanakkor, hogy csak a legfejlettebb nagyközségek-községek léphettek előre a hierarchiában. Szabolcs-Szatmár-Beregben nyolc, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kilenc új várost találunk. Közöttük szép számmal olyanokat is, amelyek elsősorban problémáikkal, például szegregációs-etnikai konfliktusokkal kerültek ideig-óráig a címlapokra (Gyöngyöspata, Sajóbábony).

Mekkora az értelmiség súlya ezeken a településeken? Statisztikailag erre a kérdésre csak közvetett választ tudunk adni, a helyben lakó felsőfokú végzettségű népesség adatain keresztül. A 95 városnak 2011-ben összesen 56 ezer diplomás lakója volt, ami a teljes népesség 10,27%-a. Ez jelentősen elmarad mind az országos (15,54%), mind pedig a kisvárosi átlagtól (12,74%), azaz ezek a települések társadalmuk iskolázottságát tekintve még nem igazán városiasak, nagyjából azonos távolságra helyezkednek el mind a városi, mind a községi (7,9%) átlagtól (3. ábra).

3. ábra A diplomások aránya a vizsgált időszakban várossá nyilvánított településeken

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

Tovább vizsgálva az adatokat, jelentős (területi) különbségekre figyelhetünk fel. A teljes népesség helyett az egyes települések átlagát alapul véve, az érték érdemben alacsonyabb (9,3%) –, vagyis a nagyobb új városokban (szinte kivétel nélkül a szuburbán kisvárosok) jelentősebb a diplomások aránya is. Diósdnak és Budakalásznak körülbelül minden negyedik lakosa felsőfokú végzettséggel rendelkezik, a legjobb tízben pedig az agglomerációból (Piliscsaba, Biatorbágy, Törökbálint, Zsámbék), illetve annak pereméről (Martonvásár) találunk településeket, illetve szuburbán alvóvárosokat vidékről (Kozármisleny Pécs, Rácalmás Dunaújváros mellett), továbbá egy üdülővárost, Velencét. Kiterjesztve az elemzést az első 20-ra, a kép alig változik, bár néhány alacsony lélekszámú mikrotérségi központ (Örszentpéter és Pálháza) kedvező értékei feltűnnek. Ebben az esetben azonban éppen a nagyon alacsony abszolút lélekszám az, amiben a kötelezően ellátandó (pl. igazgatási, oktatási – térségi közszolgáltatási) funkciókhoz szükséges diplomás mennyiség javítja az értékeket.

A lista másik vége meglehetősen lesújtó képet fest, alig minden huszadik ember mondhatja magát diplomásnak hat új kisvárosban (Rudabánya, Pustaszabolcs, Mélykút, Kisköre, Cigánd, Nyírmada). Ezen városok Pustaszabolcs kivételével kifejezetten elmaradott, jobbra határ menti térségekben fekszenek. A 10%-os diplomás-arányt egyébként a vizsgált települések kétharmada nem éri el.

Ebben tulajdonképpen semmi meglepő nincs. A jelentős létszámban diplomásokat foglalkoztató intézmények között nagyon ritkán találunk kórházat, kivételt Kistarcsa, Csákvár és Törökbálint jelentik. A tanulmány szempontjából különös jelentőségű iskolavárosok kora leáldozni látszik. A több szerző (pl.: *Beluszky*, 1999) által használt funkcionális típus arra utal, hogy egy adott város életében, szellemiségében és nem utolsósorban foglalkoztatási struktúrájában markánsan megjelenik az oktatási intézmények hatása. A fenti példára érdekes kontrasztként szolgál, hogy míg a közgondolkodás leginkább például Pá-

pát, Sárospatakot azonosítja e típussal, hazánkban többször más – nem éppen klasszikus iskolavárosok – is belekerülhettek e kategóriába. Éppen *Beluszky* (2004) az, aki Kazincbarcikát (a megkérdőjelezhetetlen iparvárost) az 1960-as években a középiskolai tanulók száma és aránya alapján iskolavárosként aposztrofálja, de szintén a jelentős diáktömeg, illetve képzettségi mutatói alapján akár Dunaújváros, Paks és Tiszaújváros is ebbe a csoportba tartozhatott az 1990-es statisztikák mentén (*Trócsányi és Tóth*, 2002). Logikus lenne tehát, ha az új városok között is kimutatható volna az a típus, amelynek fejlődési motorja, szellemiségének alapja éppen a jól kiépült közoktatási, esetleg felsőoktatási bázis. A hozzáférhető adatbázisok alapján a vizsgált települési kör valamivel kevesebb mint felében működik jelenleg középiskola. Saját tapasztalataink alapján ezt annyiból árnyalnánk, hogy ezek ritkán jelentős létszámot beiskolázó, „teljes” intézmények, leginkább specializált, vagy kihelyezett képzéseknek adnak otthont, sokszor egyházi, vagy alapítványi működtetésben. Egy-egy képzőhellyel, de differenciált kínálattal (pl. Törökbálint), avagy országos presztízzsel (Pannonhalma) rendelkezik némely új kisvárosunk, ugyanakkor a település életében jelentős, de nem domináns funkciót testesítenek meg. Ahhoz, hogy valóban iskolavárosként, azaz az átlagot meghaladó intézményi (és hallgatói) súllyal rendelkező településként definiálhassuk őket, jelen vizsgálat szempontjából két közép-, vagy egy felsőfokú oktatási intézményben határoztuk meg az alsó küszöböt. Ebbe a szűrésbe azonban csak egyetlen elem fér bele, Piliscsaba 2013-ban várossá lett kertvárosias települése. Kijelenthető, hogy a két középfokú oktatási intézménnyel rendelkező nagyközségek zöme már az 1980-as évekre várossá válhatott, az utolsók a rendszerváltás évében (*Monor és Nagykálló* 1989), illetve közvetlenül azt követően kerültek sorra (*Aszód* 1991). Ez utóbbi kisváros testesíti meg álláspontunk szerint az utolsó új iskolavárost, ahol azonban a hagyományok mellett az egyházi és világi intézmények kettőssége, valamint a demográfiai apály ellenére a szuburbanizáció népességmegtartó, -növelő hatása is szerepet vállalt. Piliscsaba e típusnak a késői megfelelője, azzal a sajátossággal kiegészítve, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának hatása a településre a középiskolák megerősítésében is kimutatható. Mindazonáltal ez az egyedi helyzet sem önmagának a településnek, hanem fekvésének, fővároshoz közeli pozíciójának, és ennek kapcsán egyre növekvő népességszámának (1990: 5201, 2013: 8120 fő) köszönhető. Némileg hasonló pozíciójú a várossá nyilvánítási évében (2009) egy középiskolával igen, de felsőoktatási intézménnyel már nem rendelkező (2003-ban tűz pusztítja el az 1977-től a településen működő, akkor Apor Vilmos Katolikus Főiskola néven működő képzőhelyet) Zsámbék is. További adalék, hogy bár az utóbbi két településen kiemelkedő a diplomások aránya, mégis az intézményekben jelentős a nem helyiek foglalkoztatása, azaz ebben a dimenzióban is megerősíthető, hogy nem elsősorban endogén erőforrásokra alapozott, hanem leginkább az „import” szellemi javak multiplikátor hatása fejlesztheti ezen késői iskolavárosokat.

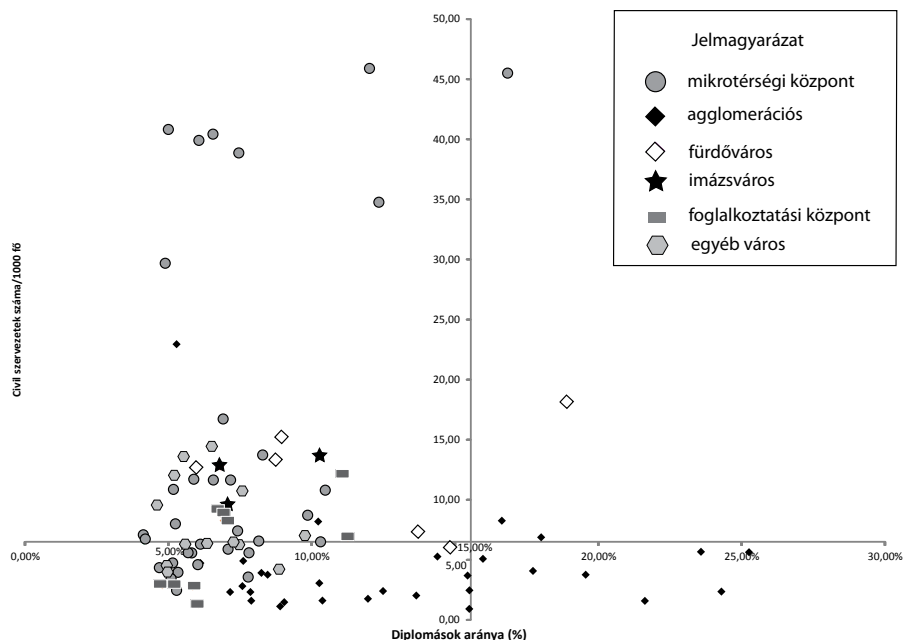
Legalább egy közművelődési intézményt elvileg minden város fenntart (a közelmúlt önkormányzati reformjáig a város és község közötti egyik, jogilag rögzített különbség éppen az volt, hogy amíg a község „kulturális színteret”, addig a város „intézményt” köteles fenntartani – ezek manapság többnyire integrált formában működnek, könyvtári és művelődési házi funkciókat is magukba foglalva). Fellelhetők muzeális intézmények – nagyjából minden negyedik új városban –, de ezek látogatottsága általában olyan alacsony (sokszor az évi ezer főt sem éri el), hogy idegenforgalmi jelentőségük vélhetően alig van: így azonban kutatásunk számára felértékelődik a szerepük, mert nem tudunk mást látni benne, mint

a települések figyelemreméltó erőfeszítéseit ezen urbánusnak vélt funkció fenntartására (Pirisi és Makkai, 2014).

A kulturális aktivitás kapcsán a KSH folytat bizonyos adatgyűjtést, de tapasztalataink szerint az adatok fenntartásokkal kezelendők, elsősorban azért, mert sokszor becsléseken alapulnak. Ilyen, a kultúrafogyasztásra és közvetetten az értelmiség szerepére is utaló adatok a könyvtárak olvasóinak, a rendszeres művelődési formákban, valamint a kulturális rendezvényeken részt vevők száma. Az adatoknak közös jellemzőjük, hogy igen tág határok között szóródnak. A könyvtár beiratkozott olvasóinak aránya például 1-2% és 93% között változik: ez utóbbi érték (Nyírlugos) feltehetően erős vonzáskörzeti hatásra utal. Az átlag mindössze 15% körül alakul – meglehetősen sok egyszámjegyű értékkel. A rendszeres művelődési formák néhol teljesen ismeretlenek (vagy nem tartják őket számon), máshol a helyi népesség 224%-a vesz részt bennük (egy ember több formában is résztvevő lehet, míg itt is számolhatunk a vonzáskörzettel), a kulturális rendezvényeket illetően (ezek leginkább becslések lehetnek) pedig van olyan település, ahol a népesség 22-szerese a résztvevők száma (Pálháza). A fenti adatok egyike sincs semmilyen érdemi korrelációban a diplomások helyi arányával, így, elfogadva, hogy a fenti három mutatószám fémjelzi a művelődés intézményesült formáinak működését, akkor kijelenthetjük, hogy ennek színvonala nem feltétlenül függ a diplomás értelmiség jelenlététől, sokkal inkább adott személyektől. Akár a legkisebb települések (érintett szakmai vezetői) is képesek jelentős kulturális aktivitást mozgósítani, ebben látva a megmaradás egyik zálogát.

Szintén nincs statisztikai kapcsolat a nonprofit szervezetek 1000 lakosra jutó száma és a diplomások aránya között ebben a körben, ami meglepő, hiszen korábbi vizsgálataink szerint a kisvárosok összességében leírható a „több diplomás, aktívabb nonprofit szféra” kapcsolat (Pirisi 2009). Országos adat csak a regisztrált nonprofit szervezetek számát illetően áll rendelkezésre, amellyel azonban több probléma is adódik. Egyfelől, jelentős különbségek léteznek az egyes civilszervezetek között aktivitásuk mértékében: egy település két hatékonyan működő egyesülettel akár sokkal élénkebb civil szférát tudhat magáénak, mint egy másik, pl. 24 regisztrált, de csak csekély hatással működő civilszervezettel rendelkező párja. Másfelől ezeket az adatokat azért kezeljük magunk is fenntartással, mert empirikus tapasztalataink szerint egyetlen esetben sem egyezett meg a KSH által regisztrált és a helyben ismert szervezetszám. Mégis, egy korábbi kutatásunkban (Bucher és Pirisi, 2010), amelyben a kisvárosok nonprofit szféráját elemeztük, jelentős különbségeket tártunk fel a kisvárosok különböző genetikai-funkcionális csoportjainak civil aktivitása tekintetében (4. ábra).

4. ábra Civilszervezetek és diplomások aránya az új városokban (A két tengely metszéspontja az országos átlagnál van)

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

A civil aktivitást (ezer lakosra jutó nonprofit szervezetek száma) és a diplomások arányának összefüggését vizsgálva érdekes következtetéseket tehetünk. Mindössze három olyan város van (Velence, Martonvásár és Zsámbék), amely mindkét mutatóban meghaladja az országos átlagot. A vizsgált kisvárosok a civilszervezetek szempontjából összességében kedvezőbb értékekkel rendelkeznek, gyakrabban haladják meg az országos átlagot. Szinte minden esetben az átlagot meghaladó civil aktivitás jellemzi az imázsvárosokat (Badacsonytomaj, Vép, Hajós), valamint a fürdőtelepüléseket (Velence, Zámárd, Balatonkenese, Abádszalók, Igal, Bük). Jellegzetes eloszlást mutatnak ugyanakkor az x tengely mentén szóródó agglomerációs települések, és ennek tükröképeként az y mentén a mikrotérési központok. Előbbiekben tehát a (néhány kivételtől eltekintve) a nonprofit szervezetszám meglehetősen alacsony (ami nem is nagyon meglepő egy gyorsan növekvő népességű településcsoporttól). A diplomások szóródása ebben a csoportban jól ismert jelenség, és a mintában többségben lévő budapesti agglomeráció kétszázatuságára (északnyugat – délkelet) utal.

Talán ennél is érdekesebb a mikrotérési központok helyzete, döntő többségük koncentráltan helyezkedik el az ábrán: az átlagosnál kevesebb, sokszor jóval kevesebb diplomás, és általában valamivel több nonprofit szervezet jellemzi őket. Fellelhető egy csoport, ahol a szerény diplomás arány mellé kifejezetten erős civil szféra párosul. Ezekben a településekben (Abaújszántó, Adony, Nyírlugos, Pácsa, Rudabánya) aránylag kevés a közös pont – talán csak annyi, hogy még ebben a mintában is aránylag kis lélekszámúnak számítanak.

Kvalitatív adottságok, helyi tapasztalatok

Az elmúlt évtizedben munkánk során volt alkalmunk több tucat városjelölt települést testközelből is megismerni, így a fenti kvantitatív ismérveken túl a megszerzett személyes tapasztalatokat is igyekszünk bemutatni e településkör szellemi tőkéjét, humán erőforrásait tekintve. Ezek a felvillantandó sajátosságok nem követnek sem logikai, sem fontossági sorrendet, tekintettel arra, hogy csak részben függenek össze egymással.

Maga a várossá válás csak abban az esetben lehetséges, amennyiben azt a település közössége, illetve választott vezetői kezdeményezik. Ez már önmagában *innovatív vezetői és közösségi hozzáállást feltételez*, amely nemcsak az aktuális jogszabályok, évente változó finanszírozási keretek naprakész ismeretét követeli meg, hanem végső soron a „falusi léttel” történő mentális szakítást is, az új útra lépést, az ismeretlenre történő vállalkozást. Maga a várossá válás egy jogi procedura, amely semminemű olyan kötelező változást nem hoz az érintett település életében, ami adott esetben a falusi léttel történő szakítást megkövetelné. Számtalan esetben hangzik el a várossá válást napirendre tűző közmeghallgatások, testületi ülések során az az érvkészlet, miszerint a település vezetői a „békés faluból” várost csinálnak a helyiek feje felett. Ezen argumentáció értelemszerűen a valóban mélyen rurális környezetbe ágyazott, erős helyi (sokszor nemzetiségi dimenzióval megerősített) hagyományokkal rendelkező települési körben hangzik el gyakorta, mégis, meglepő módon a fővárosi agglomeráció fejlett, 5–10 000 fős, valójában már teljes mértékben urbánus életformával és minőséggel jellemezhető városjelöltjei között domináns. Törökbálint, Biatorbágy, Budakalász falusi-városi volta már másfél évtizede megkérdőjelezhetetlenül az utóbbi irányba dőlt el, miképpen hazánk jelenlegi öt legnépesebb – a várossá válást elutasító – nagyközségében is (Solymár, Tárnok, Csömör, Kiskunlacháza, Nagykovácsi). Másik oldalról az is biztosnak látszik, hogy a mentális váltás minden esetben hosszú folyamat. Számtalan új kisvárosunkban köszön vissza a „falu” megnevezés otthonukkal kapcsolatban a helyiek részéről, ami a tanulmányainkban rögzült városfogalom igen erős voltára is utal. A fenti természetes folyamathoz való innovatív hozzáállást jelzi Budakalász példája, ahol a polgármesteri hivatal épületén mind a Községháza, mind a Városháza (2009) felirat szerepel. Előfordul ugyanakkor a hagyományokhoz való gyengébb kötődés is, Rákóczipfalva várossá válása kapcsán többekben merült fel a jogálláshoz jobban illeszkedő új név választásának igénye is...

A várossá válás – pályázati jellegéből következően kockázatos – folyamata nem képzelhető el eltökélt *településmenedzsment* nélkül, akiknek törvény szerint is szükséges is a civilek támogatása. A folyamat rendszerint a polgármestertől indul, akit tájékozottsága, országos, regionális, kistérségi fórumokon, vagy éppen érdekképviselői szervezetekben szerzett információi és tapasztalata mentén találkozik a várossá válás lehetőségével. A sikeres települések szinte mindegyike karizmatikus vezetővel, vezetéssel rendelkezik, bár személyes tapasztalataink azért árnyalják e képet. A kezdő impulzus sokszor nem más, mint amit korábban (Pirisi és Trócsányi, 2009) bokrhatásként írtunk le: ha a közelben lévő település sikerrel pályázik a városi címre, ennek kapcsán a helyi vezetésben is megfogalmazódik a kezdeményezés gondolata. Meghatározó tehát a *polgármester* szerepe, személyisége, aki talán a leghatározottabban tudja a helyi közösséget a kezdeményezés mögé állítani, sok esetben felismerve a folyamat közösségsszervező, -építő hatásait is. Mindazonáltal több alkalommal éreztük úgy, hogy a várossá válás nem több a polgármester részéről, mint pusztán politikai eszköz egy személyes cél elérése érdekében. A folyamatban a másik kulcsszereplő a

jegyző, akinek manapság már legtöbbször jogi végzettsége, az idősebb generációban elvétve államigazgatási diplomája van. A jó jegyző „aranyat ér”, a települések mindennapjait meghatározó forrásszerzésben, az igazgatás jogszabálynak megfelelő, ugyanakkor állampolgárbarát operatív működtetésében elengedhetetlen. Éppen ebből adódóan, a tapasztalt jegyző – általában a közszférában jónak számító fizetéssel – rendre a településen kívülről érkezik. A várossá válás szakmai és személyes kihívás is számukra, ez utóbbiak közül érdemes megemlíteni, hogy a városok aljegyzőt is foglalkoztatnak, azaz a várossá válás útját sikeresen egyengető jegyző a szakmai, jövedelmi hierarchiában is gyorsan emelkedhet. Munkánk során az elmúlt egy évtizedben három olyan kiváló jegyzővel is dolgoztunk együtt, akik a sikeres városi kezdeményezés után, új munkahelyeken, újabb nagyközséget vezettek el a városi címig. Sajnos volt alkalmunk találkozni olyan felelőtlen (egy esetben köztörvényes bűncselekménnyel is vádolt vezetővel) polgármesterekkel és tájékozatlan jegyzőkkel is, akiket a folyamat egyáltalán nem érintett meg, mindössze a városi cím – így rendre elmaradó – „besepressében” voltak érdekelték.

A városi kezdeményezés maga egy sajátos településmonográfia, ami szerteágazó helyi adatokon alapul, ezek összegyűjtése, rendszerezése, majd a jogszabályban előírt formába öntése összetett feladat. Éppen ezért a települések zöme tanácsadó cégeket, vállalkozókat szerződöttet a dokumentáció összeállítására, nem vállalva ezt a jelentős többletterhet, illetve újszerű kihívást. Mindazonáltal nem egy helyen saját csapat szerveződik a pályázat elkészítésére, amely a közösségépítésben is igen fontos szerepet játszik: a műszaki előadó, a pénzügyes, az (oktatási) intézményvezető, vagy éppen a településmérnökök és civilek alkotott team később maga is sokkal inkább sajátjának érzi az elért sikert, könnyebben azonosulni tud az elért eredménnyel. Ez a fajta munkamegosztás (vállalkozó vagy helyi pályázatíró csapat) nem terület-, méret-, képzettség-, vagy hely-specifikus, a vizsgált települések közül többek között Besenyszög, Halásztelek, Körösladány, Nagymányok közössége is maga készítette sikeres pályázatait, míg Medgyesegyháza esetében a dokumentáció oroszlánrészét maga a polgármester állította össze.

A várossá válás „puha” szellemi tényezőiről értekezve nem mehetünk el szó nélkül a *politikai dimenziók* említése nélkül. A folyamatba a politika két szinten szól(hat) bele, amelyek néha helyi személyiségeken keresztül össze is kapcsolódnak. Elsőként a képviselőtestületek politikai megosztottsága nyomhatja rá a bélyegét a folyamatra, azonban tapasztalataink szerint e településméretben nem jellemző a pártpolitikai alapon történő megosztottság. 2010 őszétől (2010. évi L. törvény) csökkent a képviselők száma a testületekben, így a városjelöltek és új kisvárosok ma már rendszerint 6-8 fős testületekkel rendelkeznek, ahol önmagában a kis létszám sem kedvez a politikai megosztottságnak. A fentiek ellenére a települések gyakorta beazonosíthatók politikai hovatartozásukat illetően, amit végső soron az országgyűlési képviseletük, avagy egy-egy elszármazott notabilitás is fénjelezhet. Az elmúlt tíz év új városai között is fellelhetők azok a települések, amelyek előrelépésében sokat segíthetett a direkt vagy közvetett politikai segítség. A dolgot megtisztítva annak negatív árnyoldalától, akár azt is mondhatjuk: van egy polgármester, aki el tudta érni egy befolyásos politikusnál, hogy pályázatuk sikerrel járjon. Vagy a másik oldalról közelítve: egy magasra jutott politikus nem feledkezett meg régiójáról, szülőfalujáról, és segítette azt a maga módján. A tisztánlátás érdekében azonban kijelenthető, hogy az elmúlt 25 évben a politikai indíttatású előlépések aránya nem haladta meg az „egészséges” szintet, mi több, ha egyértelműen várossá kellett tenni egy adott politikai hátterű – arra nem feltétlenül érdemes – nagyközséget, akkor a döntéshozók rendszerint találtak egy neki megfelelő ellenpárt

a „másik oldalról”, az eredményeket pedig érdemben egyik politikai párt sem támadta. Szepesti Gábor (2008) doktori értekezésében megvizsgálta, kimutatható-e valamilyen kapcsolatot a települések szavazói/vezetői és az őket várossá nyilvánító kormány pártállása között. A végeredmény arra enged következtetni, hogy amennyiben létezik is ilyen szál a történetben, az parciálisnak tekinthető.

A várossá válás folyamatában a legjelentősebb állomás maga a *városavató ünnepség*, melynek koreográfiája és tartalma önmagában is jól jellemzi a helyi szellemiséget. Közös jellemvonás, hogy mindenki sikerként éli meg, a korábban a folyamatot ellenzők sem rontják el az ünnepet. Rendszerint a falusi ünnepek, búcsúk napjára időzítik az avatást, ahol a lehető legszélesebb körrel próbálnak osztozni a sikerben és az ünnepben. Nem tarthatnak avatót sehol a településről elszármazott hírességek nélkül, ezzel is demonstrálva a település szellemiségének erejét. Mindazonáltal a korábbiakban más dimenziókban leírt sokszínűség a városavatók jellegében is tetten érhető. A művelődési ház nagytermében megtartott színes kulturális műsor (pl. Mágocs), amelynek keretében a helyi civil körök mutatkoznak be, jó példa arra, hogy közösségépítésre is alkalmas lehet az ünnep. Az avató keretében az iskolai menzán puritán körülmények között megvalósított, ugyanakkor a helyiek által termelt, főzött és felszolgált hagyományörző menü (pl. Rudabánya) egyedivé, felejthetlenné teszik a várossá válás napját. Gyakran része az eseménynek a mise vagy istentisztelet, amely rendszerint meghitt alkalom, és szimbóluma is a hagyományok és az innovativitás összekapcsolhatóságának. Nem ritka az inkább rurális hagyományokon nyugvó, ugyanakkor fényűző avató, melynek elengedhetetlen kellékei a bor- vagy sörcsappá alakított szökőkutak, a hintón érkező notabilitások, valamint a celebek megkérdőjelezhető kulturális színvonalat képviselő fellépései. Az agglomeráció új városainak avatói rendszerint urbánusabb programmelemekkel (pl. utcabál) és szereplőkkel (nívós kulturális műsor), arányaiban azonban sokkal alacsonyabb részvétellel zajlanak, ahol a hagyományörzés jelentősége avagy a helyiek aktív bevonása a megvalósításba visszafogottak nevezhető.

Összegzés

A fentiekben bemutattuk a hazai urbanizáció egy sajátos szeletét, külön kitérve a helyi szellemiség adottságaira, szerepére a folyamatban. Mind a kvantitatív, mind a kvalitatív ismérvek alapján megállapítható, hogy az elmúlt egy évtizedben várossá vált települések egy-két kivételtől eltekintve nem közelítik meg adottságaikban a klasszikus értelemben vett városokat. A szellemi tőke tekintetében is rögzíthető, hogy *a formális urbanizáció e pillanatban megelőzi a funkcionális városiasodást*. Számos esetben a lemaradás nem kétségteljes, némely dinamikus új kisváros jó eséllyel hagy maga mögött régebbi urbánus központokat. Különösen igaz ez abban a magyarországi közegben, ahol a kisvárosi kör – a gyökeresen más pályát leíró agglomerációs településeket nem számítva – a funkcióvesztés és zsugorodás stádiumában van (Pirisi és Makkai, 2014). Éppen ezért fontos, hogy a *szelktív demográfiai erózióval sújtott* kisvárosokban maradjanak olyan karizmatikus vezetők, értelmiségiek, intézmények, akik és amelyek az elvándorlás mértékét csökkentik, és amely tényezők kapcsán e helyek a fiataloknak reális alternatívát nyújtanak a megmaradásra, letelepedésre. Az új kisvárosi kör számos eleme *segíthet e megmaradásban*, hiszen relatív fejlettségükkel (és intézményeikkel) az adott tér – ma már rendszerint alig népesebb, mint 5-8000 fős – közösségének *szellemi, közszolgáltatási központjaiként is működnek*. A térben

koncentrálnódó közszolgáltatások bástyáiként, illetve munkahelyeikkel *perspektivikusabb jövőt* jelenthetnek az egyre mobilisabbá váló fiatal generációk számára.

Általánosságban elmondható, hogy minél népesebb az adott település, logikus módon annál differenciáltabb és képzettebb a lakossága, civil társadalma. A kisebb településeken a helyi, *egyedi adottságok a meghatározóak* – eltökélt polgármester, határozott jegyző, erős civil közösség stb. –, és számítani lehet az erős hagyományokra és közösségekre. A népesebb kisvárosokban (ők rendre az agglomerációk települései) ugyanakkor a helyi közösség egyveretűsége, civil kohéziója kisebb, intézményeik is inkább helyi igényeket elégítenek ki, így lélekszámukhoz képest visszafogott térségi szerepeket koncentrálhatnak. E körben kiemelkedő képzettségi mutatók rendszerint nem endogén eredetűek, így a szellemi tőke is elsősorban az agglomeráció központjában hasznosul. Ott dolgozik, ott alkot az értelmiség, ugyanakkor egyre gyakoribb, hogy az alvótelepülések betelepülőiből formálódó sokszínű közösség helyi energiává is kovácsolódik – amely adott esetben a várossá válást is segítheti.

MEGJEGYZÉS

A tanulmány teljes verziója elérhető itt: https://www.researchgate.net/publication/266736825_A_szellemi_tke_szerepe_a_vross_vlsban

IRODALOM

- BABUS ENDRE (1997): Felsodort faluk. *Heti Világgazdaság*, 26. (06.28.) pp. 85-86.
- BELUSZKY PÁL (1999): *Magyarország településföldrajza: Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 584 p.
- BELUSZKY PÁL & GYŐRI RÓBERT (2004): Fel is út, le is út...: Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században. *Tér és Társadalom*, 18. (1) pp. 1-41.
- BELUSZKY PÁL & GYŐRI RÓBERT (2006): Ez a falu város!: Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után. *Tér és Társadalom*, 20. (2) pp. 65-81.
- BUCHER ESZTER & PIRISI GÁBOR (2010): Nonprofit szektor a kisvárosokban. *Tér és Társadalom*, 24. (4). pp. 195-205.
- CSAPÓ TAMÁS & KOC SIS ZSOLT (1997): A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, XVI. (1), pp. 183-197.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN (2006): „Ez a falu város!”: tűnődések a hazai várossá nyilvánítások kapcsán. In: Blahó János és Tóth József (szerk.): *Tanulmányok Mendől Tibor születésének 100. évfordulójára: Mendől Tibor életútja*. Mendől Tibor Centenárium Év Bizottsága, Orosháza–Pécs, pp. 109-115.
- KISS EDIT ÉVA (1998): A várossá nyilvánítás problematikája és a várossá válás jelentősége az önkormányzatok szemszögéből. *Földrajzi Értesítő*, 47. (3) pp. 456-481.
- KISS EDIT ÉVA, TINER TIBOR & MICHALKÓ GÁBOR (2012): Szob a várossá válás útján. *Földrajzi Közlemények*, 136. (2), pp. 182-198.
- KOC SIS ZSOLT (2008): Várossá válás Európában. *Térületi Statisztika*, 6. sz. pp. 713-723.
- KONRÁD GYÖRGY & SZELÉNYI IVÁN (1971): A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság*, 12. sz. pp. 19-35.
- KRISTÓF ANDREA (2014): A miskolci agglomeráció kisvárosai. *Településföldrajzi Tanulmányok* 3. (1), pp. 81-96.
- NAGYVÁRADI LÁSZLÓ & SZEBÉNYI ANITA (2008): Kozármisleny – egy sikeres kisváros Baranya megyében. In: Csapó Tamás és Kocsis Zsolt (szerk.): *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Savaria University Press, Szombathely, pp. 264-277.
- NAGYVÁRADI LÁSZLÓ, SZEBÉNYI ANITA, GYENIZSE PÉTER & BALASSA BETTINA (2009): Modelling of interactions between urban development

and physical environment an example the new town Kozármisleny, S-Transdanubia, Hungary. In: Csapó J. és Aubert Antal (eds.): *Differentiating Spatial Structures in the Central-European Region*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 118-129.

ÖTM (2007): *Vitaanyag a helyi önkormányzati rendszer továbbfejlesztésének irányairól*. Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium, Budapest, 27 p.

PIRISI GÁBOR & MAKKAI BERNADETT (2014): Kultúrális gazdaság és társadalmi tőke a zsugorodó kisvárosokban. *Köztes-Európa*. Társadalomtudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. VI. évfolyam, 1. sz. pp. 191-200.

PIRISI GÁBOR & TRÓCSÁNYI ANDRÁS (2009): Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 12. (49.) évf. 2. sz. pp. 137-147.

PIRISI GÁBOR (2009): *Kisvárosok differenciált átalakulása az ezredforduló Magyarországon*. Kézirat (PhD-disszertáció). PTE Földtudományok Doktori Iskola, 161 p.

SZEPESI GÁBOR (2008): *A rendszerváltozás utáni várossá avatások Magyarországon*. Kézirat (PhD-disszertáció). SZTE Földtudományok Doktori Iskola, 127 p.

SZIGETI ERNŐ (1998): Urbanizáció, városhálózat, várossá nyilvánítás. *Területi Statisztika*, 1. évf. Bemutatószám. pp. 68-82.

TRÓCSÁNYI ANDRÁS & TÓTH JÓZSEF (2002): *A magyarországi kulturális földrajza II. Pro Pannonia*. Kiadó, Pécs, 363 p.

TRÓCSÁNYI ANDRÁS, PIRISI GÁBOR & MALATYINSZKI SZILÁRD (2007): A célnál fontosabb a bejárt út. A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon. *Falu Város Régió* 3. pp. 18-27.

TRÓCSÁNYI ANDRÁS & PIRISI GÁBOR (2009): *The Transformation of Villages into Towns: A Quantitative way of Hungarian Urbanisation*. Studia Universitatis Babes-Bolyai Geographia LIV. (1) pp. 75-82.